

Elmélkedés az erényről.

GRÓF KUNN GÉZÁTÓL.

A görög hajdankor szellemi hagyományával egy mélyértelmű mondat szállott reánk, mely szerint senki élete alkonya előtt boldognak nem mondható. Valóban azon élet mondható boldognak, melynek elenyésztét sötét felleg nem környezi, mely szeretve és szeretetve s Istenben bizva enyészik el. Azon élet mondható teljes megnyugvást szerzettnek, melynek a titokszerű jövővel érintkező határán, az illető végszámadást téve azt találja, hogy kötelességeit tehetségei szerint pontosan teljesítette. Azon élet mondható dicsőnek, melynek végén a kortársak jobbjai s legbölcsebbjei a földi élet eltűnő árnya felett az érdem sugárkoronáját tiszta fényben égni látják; azon élet mondható boldognak és dicsőnek, melyben a végszámadást tevőnek saját magáról való öntudata egyezik a köztudattal s azt, a mit az illetővel egy benső érzés sejdített, a közelismerés hangosan nyilatkozva igaznak vallja. Azon élet mondható korszakot alkotónak, melynek elenyésztekor a dicső halott sirja felett a nemzet egésze fűzi a hervadhatlan koszorút. Azon élet mondható boldognak, melyet szeretet környezett; azon élet folyt le dicsően és boldogan, a melyet szeretetteljes közméltánylat dicsőít s e közméltánylat nemcsak egy nemzet nyilatkozása s egy drága élet felett elmondott végszó, hanem a közélet erényeinek megismerésére juttat s azokat a cselekedeti téren készséggel követni ohajtó népszellemnek saját jövője felől való határozása. A közelismerés többet hirdet annál, mint a mi a pusztá elismerésben rejlik. Azt is hirdeti, hogy a dicső halottnak ernyedetlenül folytatott munkáját a nemzet tovább akarja folytatni s erényeit hálásan elsajátítandó örökségének tartja; mert azon nemzet, mely kiváló nagy embereket hozott létre, nagy dolgokra is képes. Azok, kik a nemzet törzséből emelkedtek ki a lehető magaslatig, s lételök gyökereit a hazai szent föld rejti magában s a kiknek kiváló tulajdonaikban a nemzeti szellem eszményét szemléljük, nagyságok daczára érthetetlenekké nem válnak a néptömeg előtt s az ilyenek szellemi örökségét a nemzet hálásan sajátítja el s hiven megőrzi.

Szerencsésnek mondható azon élet, melynek a késő öregségig nyúló hosszu folyamán át a gondviselés a nagy dolgok véghezvitelére hosszabb időt engedett, s a melyben a vetőt a dús kalászkok látása jutalmazta. Az volt valóban nagy ember, ki élte pályáján nemcsak csillámlott, hanem állandóan világított. Az égbolt is világosságát az állandóan ragyogó égi testektől nyeri. Az érdemi meg, hogy nagy embernek neveztessek, ki a közéletnek gyakran viharos tengerén, a különböző irányok közt biztos útmutató volt. Azok, kik nagyságokat a körülményeknek köszönik, óriási hullámoknak félelmes ormán állanak, hogy idő mulván, a hullám lepadtával mély feledékenységre merüljenek; azok, kiket a siker tett nagyokká, néha könnyen öszszeroskadó emelvénnyel magaslanak, melylyel együtt saját nagyságuk is leroskadhat; azok, kik mások kegyéből és segítségével emelkedtek, felemelkedhettek ugyan, de meg nem állhatnak; azok, kik igazságtalan eszközökkel vittek véghez az eszközökre nem tekintők előtt nagynak látszó dolgokat, a történet nagyságának sujtó ítéletét nem kerülhetik el. Csak azon belső nagyság, mely független a szerencse kedvezményeitől, daczolhat az idők mohával s az ilyen nagy ember, ha meghalt is, él. Az ókor emlékét gyakran istenítette s pantheonába helyezte, a jelenkor vezéreszméit követve szellemi hagyományát igyekszik teljesen sajátjává tenni.

Minden emberi nagyság közt az erkölcsi áll legmagasabban. Az, a ki világtörténetben csupán csak hadi tényekkel örökítette meg nevét, nagyság dolgában a tudomány és művészet terén ragyogott lángeszekkel nem versenyezhet, s a legnagyobb művészek a nyert bémómasoktól lelkesítve a szép eszményét megvalósítván, az alkotásban még a tudóst is feljülmulják; mert a mig ez rendszert alkot s az eszményeket csupán csak megismerheti, azok az eszményt meg is valósíthatják. Az, ki élete folytán erkölcsi nagysága által tünt ki, mindegyiknél magasabban áll, mert az erkölcsi jó eszményét megismervén, azt saját életében valósította meg. Nincs oly közeg, mely az eszményit anynyira kifejezhesse, mint maga az élet, saját életünk. A művész csakis közvetve alkot s meg kell hogy küzdjék az anyag nehézségeivel, mig abba lelket önthet; ámde az, ki életében az erkölcsi jót valósította meg, közvetlenül alkotott, mert alkotó hatalmát saját magára irányozta. Az erkölcsi nagyság minden nagyság közt a legszerényebb, szerénytelenné a pillanat, a rövid idő munkája teszi; azo: a fény, mely rögtön támad

s rövid ideig csillámlik, kápráztat s megvakít. Ellenben az erkölcsi nagyság, mely egy egész életen át tart, az illető szemét az állandó világosságához szoktatja, s a szerénység a világosság gyermeke. A művész, ki néhány perc alatt tömegeket ragadott csodálatra s közönsége zajos tetszésnyilatkozataiban találta jutalmát; a hadvezér, ki ezerek felett csatákat nyert; a szónok, ki hallgatóit ügynek nyerte meg, a siker által könnyen válnak elbizakodottakká s nem gondolják meg, hogy a sikert tehetségeiknek köszönhetik s nem egy egész életen át folytatott munkának. A tehetség adomány, a gondviselésnek legkitünőbb adománya; saját szerzeményünk az, melyre büszkéek lehetnénk s nem vagyunk, a mit fáradságos munkával s áldozatok árán hoztunk létre. Találóaan mondja egy görög író, hogy „az istenek az erény elébe az izzadságot helyezték“ ¹⁾. A hódító siker daczára mégis szerény művészen két nagyság egyesülését látjuk. A nagy eszmékért küzdő hősök és hadvezérek, azon szónokok, kik az igazság szent ügyeért hevülnek, szintén mentek az elbizakodástól, mert mindenben, a mit tesznek, nem magukat akarják emelni, az önző hajlamokat legyőzték s áldozatul hozták a szent ügynek. A tudós folytonos vizsgálatai közt szintén szerénynek marad, az eredményeket nem tartja végcéljének, tovább menyen azoknál s újabb eredményekhez jut. Tudásunk töredékes s a töredékes tudás a legnagyobb tudóst is szerénynyé teszi. Ámde mindezeknél szerényebb az, ki erkölcsi nagysága által tűnik ki, mert önző hajlamait legyőzni egyik életcélja volt, s a jóban folytonosan munkálkodva a már elért nagyságot tetőpontnak nem tartja, melyen az örökké zöld babérfa tövében megnyugodhatnék. Hogy lehessen szerénytelen az, ki eddigi előmenetelét kevéslí s mindig elébb kíván haladni? Az erkölcsi nagyság az önismeretnek káprázatoktól ment légkörében él és létez s a valódi szerénység csakis ezen tiszta légkörben található meg.

Az, a ki erkölcsi nagysága példájával s az ezen nagyságból eredt cselekedetek által kortársait, nemzetét jobba és boldogabbá tette, vagy legalább a boldogabb jövő termőmagvait élte áldásos útain elhintette, dicsően élt s korszakot alkotott. Az ilyenek emléke nemzedékről nemzedékre száll, nemcsak a márvány és ércz emlékszóbor lapján, de az élő nemzetségek szívében is lángbetűkkel jegyeztetik bé. Bölcseségök, jelentékeny mondásaik közmondásokká

¹⁾ Τῆς ἀρετῆς ἰδρωτα θεοὶ προπάραιθεν ἔθνησαν.

válnak, s későidőkre kiterjedő irányelvekké, melyeket időmulván, a népszellem saját legvalódibb alkotásainak tart. Alakjokat és életöket a mythoszköltészet dicsfénye övedzi. A végzet útai titokszerűek s a gondviselés teljes igazságszolgáltatását földi szemünk nem láthatja. A tenger fenekén, a föld mélyében, az emberi sziv rejtélyében kincsek hevernek, melyeket emberi szem nem látott. Jelesek, kiknek erkölcsi nagyságát csak kevesen ismerték; szentek, kiknek erényeit csak néhányan csodálhatták; lángeszek, melyeknek ragyogását a világ nem ismerte, elrejtett tehetségek, szerető szivek, melyeket kevesen ismertek, de azon kevés végtelenül szeretett, zajtalanul, észrevétlenül multak ki ez árnyékvilágból, befedte őket a sir, diszes sirkő nem hirdeti földi létezésöket, emlékök élni fog, míg szent életök szemtanui élnek, míg élünk, néhányan, kik végtelenül szerettük őket, ők is élnek velünk: de hiszen elébb-utóbb követni fogjuk s ez vigasztalásunk s utánunk erkölcsi nagyságuk, szentségek, jóságuk emlékét nincs többé a ki fentartsa! Ha csak a földi látszat után itélünk, azt kell mondanunk, hogy a gondviselés a lehetőleg igazságtalan volt irántok, földi lételök eltünő árnya felett a dicsőség sugárkoronáját nem látjuk, a szerencse kegyadományai-ban nem részesítette s nagy kérdés, ha végső számadásukat megtéve, a multban teljes megnyugvásukat találták-e? Vigasztalódjunk, a gondviselés elé nem háritanak akadályokat a sirok, az isteni igazságszolgáltatás túlterjed a földi lét rövid határán. Ha e földi lét nem is tűzött diszkoszorut homlokukra, megkoszorúzzák az angyalok.

A keleti ember, ha barátjának, vagy kegyeltjének a legjobbat kívánja, azt szokta mondani: végződjék utolsó perczed jóval! ¹⁾ s ez ohajtásnak mély értelmét a még előttünk elrejtett cél felé haladva élénken érezzük. A gyermekkor s az öntudatos lét végső szakasza a köztök lefolyt életet sok tekintetben megmagyarázzák. A gyermekkor az előszó, a bévezetés, melyben a szerző megmondja, hogy mit álmódott s néhány álma jóslat volt. Az élet utolsó szakasza a zárszó, melyben megmondja a szerző, hogy a földi lét munkabíró korszakában a maga elé tűzött feladatokat mikép oldatta meg, cselekedeteinek mik voltak belső rugói, melyek voltak életének mind végig tartó irányelvei s vezéreszméi, s mi volt összes munkásságának legfőbb eszménye. E zárszóban szerző élete és munkái felett ítéletet mond. Ismertem egy kitünő hazafit, kinek még

¹⁾ Khutimet 'avakibuhu bi-l-khaj: végződjék utolsó percze jóval!

eddigelő nem találkozott életirója. E méltó disze Erdélynek az országgyűlésen s a tanácskozási termen kívül zárkozott volt, mások beszédjét figyelmesen hallgatta, de maga csak akkor szólott, mikor azt valamely fontos közügy megkivánta. Cselekedeteit s nyilvánosan tartott beszédeit egész Erdély ismerte s jellemnagysága előtt még ellenfelei is hódoló tisztelettel hajoltak meg. De magán életét, benső küzdelmeit, vágyait, néhány cselekedetének elrejtett rugóit, kedélyének néhány látszólagos ellentétét, néha hoszszantartó komorságát, máskor a csüggedelmet gyorsan felváltó derűtségét, melyet valamely biztató remény okozhatott, még legjobb barátai, szerető testvérei se ismerték. E kitűnő hazafi élete utolsó szakában naponként megjelent a testvéri körben s kérdéslen, önkényt leplezte a multakat, elbeszéléseiben végig ment életén, magán életének sok rejtélyét világosította fel, irányelveiről terjedelmesen számot adott, cselekedetei felett részrehajlatlan ítéletet hozott, s midőn készen volt elbeszélésével, egyjárást földi életét is béfejezte. Legyen béke hamvai felett! A gyermekeknek néha egyes rövid nyilatkozataiban, melyeket félig tréfásan, félig komolyan mondott, jelleme s jellemétől függő életpályája nyilatkozik s annak, ki már elérte a földi élet alkonyát, utolsó mondatai gyakran kivánt világosságot árasztanak élete elmúlt napjaira. Azok, kik sejdítik az enyészet közelgő óráját, a mult élet perceit felhasználják néhány jelentékeny vallomás megtételére. De különben is vannak az életnek perczei, melyekben még a legzárkozottabb nagy ember is közlékeny lesz s engedi, hogy embertársai kedélyvilágába bétékintsenek. Ezen vallomásai, ezen mondatai az erkölcsi élet vezéreszméit tartalmazzák. Az erkölcsi nagyság ilyen nyilatkozatai a bölcseségnek gazdag aranybányáit teszik. A mely nemzet az ilyen nyilatkozatokat zászlójára írja s azok szerint gondolkodik, él és cselekszik, boldog jövőnek néz elébe, a szellem kincseiben gyarapodni fog, a szellemi és anyagi jóllét útjain kivánt haladást fog tehetni, erkölcsileg nemessülni fog, mert a nemzetek egészei az egyesekhez hasonlóan erkölcsaiknek köszönik nagyságukat. Nem elegendő az öröklött erényeket gondosan megőrizni, a nemzeteknek azon kell lenniök, hogy több és több erényt sajátítsanak el; mert nem a harczmezőn aratott győzelmek, nem a politikai intézkedések fejlesztései, nem a törvénykönyv cikkelyeinek megszaporodott száma, hanem a nemzeti erények teszik az országokat boldogokká.

A természet alkotásainak nagy műhelyében akár merre pillantsunk, változatosságot látunk s a lények és tárgyak bár melyik osztályára tekintünk, az alakokban nyilvánuló nagy változatosság daczára a fejlődésnek rendes arányait veszszük észre. Azon teremtett lények és tárgyak, melyek a rendes arányokat feljűmulva a szemlélt magok iránt bűmulatra gerjesztik, felette ritkák, s az egyszerű nép azt véli, hogy csodatevő erővel vannak felruházva. Libánonnak czedrusai se voltak egyenlően magasak s Jezsaiás csak is a legmagasabbakról emlékszik, midőn azt mondja, hogy eljőn az a nap, melyben Isten Libánonnak legmagasabb czedrusait ledöntendi s egyedül lesz nagy a teremtett világban. A tölgyek közt hirsek voltak Basan tölgyei, melyeknek nagyságát Jezsaiás profecziája 2-dik fejezetének 13-dik versében röviden megemlíti. A dodonai tölgy szintén nagysága s rendkívüli terebélye által vonta magára a környék figyelmét, mely e rendkívüli fát szentnek tartotta. A mi a rendes arányokat feljűmulja, felette ritka s a népies képzelet hiedelme szerint természetfeletti erőket rejt magában. Az emberi nem történetében ugyanazt látjuk, mit a külső természetben szemlélünk. Kevesen vannak, kik a tehetségek közép mértéke felett kiválóan magaslanak. A lángeszű tudósok, a valódi művészek, a nagy hadvezérek azok, kiket jellemök nemessége tett a világtörténetben ragyogókká, ritkán élnek nagyobb számmal egy és ugyanazon időben, többnyire nagy időszakok után követik egymást. S azok, kik ezek közt legnagyobbak voltak, kiknek élete a világtörténetben korszakot alkotott, néha évszázadok eltűnte után következnek, fényt terjesztve az őket megelőző s követő idők homályára. Az ilyenek élete a történelemnek gyakran évszázadokra terjedő sivatagaiban zöldelő szigetként tűnik fel, a mely az emberi nemet százados nyomoruságaiért s küzdelmeiért gazdagon kárpótolja. A történész, a ki e nagy emberek élettörténetéhez érkezik, úgy érzi magát, mint az ó kornak útazói, kik a syriai homokpusztákon keresztül az egykor hires és még most is romjaiban bűmulandó Tadmor pálmáihoz, zöldelő kertjeibe, művészi oszlop-boltjai alá érkeztek. Boldog azon nemzet, mely a korszakok legjelesbjének egyikét magáénak mondhatja! Boldogok ezen jelesek kortársai, kik a jó ügy szolgálatában a nagy vezérek hűséges közkatonái lehettek! Szerencsés azon ország, melynek ezek voltak tanítói, bölcsei, vezérei! A vezéri szerepet nem mindig azok viszik, a kik arra hivatva volnának. Szerencsés azon nemzet, melynek egy jellem nemessége,

erkölcsi nagysága által kitünő vezére volt, ki egy hosszú életen át hazája boldogságán munkálkodhatott! Az ilyen vezér céljai elérésére soha más eszközhöz nem nyúl, mint igazsághoz, mert jelleméhez nem férnének az igazságtalan eszközök. Csakis azon jóllét tartós, mely igazságosan szereztetett meg. Szerencsés azon nemzet, melynek igazságosak voltak vezérei! Azonban sokszor látjuk azt, hogy a nemzetek visszaélnek szerencséjükkel. A héberék még a Sinai hegy tövében lázadtak fel nagy törvényhozójok, Mózes ellen; a görögök legnagyobb embereiket száműzték. Ilyen nemzetektől a szerencse könnyen elfordulhat¹⁾, s elfordulhat végkép tőlök. Csak azon nemzetek nevezhetők valóban szerencséseknek, melyek szerencséjükkel élni tudtak, nagy embereiket megbecsülték s az általuk megkezdett nagy munkát a dicső építész terve szerint tovább folytatták. A rómaiak a „corona civica“-val jutalmazták meg azt, ki polgártársai egyikének életét mentette meg¹⁾. Méltóan hogyan dicsőítsük azon nagy ember emlékét, ki nemzetét a fenyegető veszély örvényéből a biztos jóllét útjára vezérelte? Azt hiszem, dicsőítésünk, véghetetlen hálánk méltóan csakis abban nyilvánulhat, ha az ilyen nagy embernek dicső munkáját bölcs terve szerint tovább folytatjuk s előttünk jól ismert erényeit elsajátítjuk. Ezen jutalommal tartozunk Deák Ferencz emlékének. Kihez hasonlítsuk Deák Ferenczet? Azt mondják, az ókor jelesei közt találhatnánk hozzá hasonló nagy jellemekre. A historiai korszakok nem vonnak határokat a jellem-nagyságnak. Minden korszakban kevesen voltak, kiket erkölcsi nagyságuk az emberi nem rendes árnyai fölé emelt. Plutarchus életírásait végig olvasva, leginkább Aristidesben találunk Deák Ferenczcel közös jellemvonásokra, s élettörténetökben is sok hasonlóságra találunk. Aristides, kit igazságosnak neveztek, első fellépésekor 509-ben a Pisztratidák bukta után Kleisthenesnek segédkezet nyújtott egy oly demokratia megalapítására, mely az aristokratia igazságos és jogos igényeit is kielégítette. Aristides szerint az aristokratia és democratia nem állanak elvi ellentétben, sőt inkább az állami intézvények nagy egészében öszszetartozó s egymást kiegészítő elemkként tűnnek fel. Ugyanigy gondolkodott Deák Ferencz is e nagyfontosságú politikai feladványról, melyet még senki meg nem oldott. Az első perzsa háborúkor Aristides a tíz vezérek egyike

¹⁾ Ob civem servatum.

volt, s az ő indítványára Marathon-nál 490-ben a főhadivezérség a Miltiades kezébe adatott. Aristides e csatában kitűnő bátorsága jeleit adta. Deák is a mikor szükségesnek látta, visszavonult a vezéri szereptől, azért soha nem versengett, s csendesen bévarta azon időszak megérkeztét, mely munkáinak kedvező volt. Aristides 489-ben első árchon lett, s mint ilyen Themistoclesnek ellenszegült, ki a perzsák ellen egy költséges hajósseretget akart felszerelni. Themistokles pártja győzött s Aristidest tíz évre száműzte. Aristides hazáját elhagyván, kérte az isteneket, hogy az athenieknek ne legyen okuk iránta tanusított méltatlanságukat megbánni. A tíz év eltelte előtt haza hivatván, 480-ban a salamiszi csata előtt leküzdötte a hajóssereg iránt viseltetett ellenszenvét s Themistoklest tervei kivételében hathatósan segítette. Deák is ha úgy látta, hogy a haza java részéről azt kívánja, hogy kedvez eszméről lemondjon, nem habozott a választásban, s tette azt, mit az ország érdeke kívánt. Aristides a hivatalok bétöltésénél megkívántató censust előbbeni jelentőségétől megfosztotta s ez által minden tehetségének útát nyitott a nagy hivatalokra. A hivatalokat a censushoz merev s legfeljebb kivételesen áthágható korlátaitól felszabadítani Deáknak is egyik fő igyekezete volt. Aristides igazságosságának sikerült a görög hegemoniát az atheniekre ruházni. Deáknak a regnicolaris bizottságban kifejtett politikai eszélyének, államférfiúi bölcsességének, tapintatosságának és leginkább igazságosságának köszönhetjük a horvátokkal létrejött kiegyezést, mely a magyar elemnek megadta az őt megillető hegemoniát a Szent István korona területén. Aristides a szövetésesek pénz- és katona-illetőségét, az egyes államok lakossági s anyagi viszonyaira tekintettel, a lehetőleg méltányosan állapította meg. Deák az osztrák-magyar állam közös ügyeiből eredt nehézségeket szintén a lehetőleg részrehajlatlanul s menten minden túlzó követelésektől enyészttette el s az állam két fele közt oly egyezséget hozott létre, mely a keletkezésekor létezett viszonyoknál fogva a magyarokra nézve több kedvezményt annál, mit magában foglal, nem nyújthatott. Aristides 467-ben szegényebben halt el, mint midőn politikai pályáját megkezdette. Ugyanezt mondhatjuk Deák Ferenczről is, kinek öszszes pénzhagyatéka a hirlapokban foglalt tudósítások szerint egy pár száz forint erejéig terjed. Fekvő birtokát még régebben eladta. A jelen századnak második felében leginkább gróf Cavourt hasonlíthatjuk Deák Ferencz-

hez. Olaszország s Magyarország újabb lendületét a két nagy ember bölcs mérsékletének köszönhetjük, kik nehéz feladatukat nem rohamosan oldották meg, hanem biztos számítások alapján. Mindkettő a vágyak és remények magasra emelkedő árszintjei között megtartotta a kitűzött célnak vezető irányát; népszerűségeket nem annak köszönhetik, hogy politikai szerepöket a közvélemény kívánalmainak alá rendelték volna, hanem a közvéleménynek magok tűztek irányt. Cavour is ment volt minden önzéstől és hiúságtól. A mit tett, azt csakis a közjóért, Olaszország egységének érdekében, Olaszország jóllétének biztosítására tette. Mind a kettőt nemzete és fejedelme egyaránt gyászolták. Mind a kettő nemzetének emlékében örökké fog élni. Mind kettőnek emléke az őszes emberiség legnagyobb diszei között soha el nem enyésző fénynyel fog ragyogni.
